

Пономаренко М.Ф. /м.Золотоноша/

КОЗАЦТВО І ЧЕРКАЩИНА

Заслужують на увагу два аспекти цієї теми в контексті виникнення українського козацтва : територіальний /місце козацтва Черкащини у складі українського козацтва/ і часовий / час його появи у світлі історичних джерел/. На думку В.О.Голобуцького, "район Канева і Черкас уявлявся сучасникам основним місцем зосередження українського козацтва", оскільки "Канівське і Черкаське староства перетворилися на район із відносно чисельною людністю"... Тут слід уточнити обидві тези: не тільки "уявлявся" а й був ним; не "відносно чисельною" а таки численною людністю.

У середині XVI ст. Черкаський повіт - найбільший на Україні розлягався від водорозділу Роставиці й Унави до гирла Самари і від Прилуки до Лебедина. У першій чверті XVII ст. Черкащина,

як і раніше, посідала чільне місце кількістю козацької людності. Так, 1622 р. "послушні" міщани/ в Черкасах склали 120, а "непослушні" /козаки/ - 1000 домів, у Каневі - 140 і 540, в Ірклії - 50 і 400, у Кропивні - 60 і 200. Кількість козацької людності на Черкащині зросла в 20-40-х рр. ХІІІ ст. це пояснюється відсутністю тут відробіткової ренти, слабим контролем території польською адміністрацією, з одного боку та посиленням панщини в західних областях України, з іншого. Якщо 1616 р. в Канівсько-Корсунському й Черкаському обводах, не рахуючи Звенигородщини й Уманщини, було 5926 домів, із них 640 "послушних", 5086 "непослушних", то 1625 р. у Звенигородському, Канівському і Черкаському повітах - уже 12525 домів із великою перевагою козацьких. Не випадково в Росії від ХУІ ст. сама назва "черкасець", "черкашенин", "черкаси" стала загальною для всього українського козацтва. Згодом "черкасами" звали в Росії усіх українців.

Головна передумова перетворення Черкащини на найяскравіший козацький край - розташування її в центрі України обабіч Дніпра - етнічної вісі українського народу - у безпосередньому сусідстві з волелюбною Запорозькою Січчю.

У другій половині ХУІ ст. Черкаси виростають на головне місто реєстрового козацтва. 1578 р., наприклад, реєстровці перебували в районі Черкас, а їхня старшина - в Черкасах.

Черкащина була центром визвольної боротьби українського люду, головною її оперативною територією, а козацтво Черкащини - основною ударною силою збройних формувань повстанців. Із 6 полків створених 1625 р., чотири формувалися на терені Черкащини /Канівський, Корсунський, Черкаський і Чигиринський/. Черкаси - найбільше козацьке місто - стають /поперемінно з Переяславом/ головною квартирою реєстрового війська.

Основним вогнищем українського козацтва Черкащина залишається і в часи Хмельниччини. 1649 р. територію України було поділено на 16 полків, у т.ч. Черкащини - на 6 полків /Канівський, Корсунський, Уманський, Черкаський, Чигиринський і Кропивнянський/. Більше того, роль Черкащини як провідної території України в її боротьбі з чужоземними загарбниками зростає

ще більше з перетворенням Чигирин у козацьку столицю. Саме з Чигирини скеровувався увесь хід Визвольної війни. Не випадковим тому було й те, що останній великий вибух антифеодальної боротьби на Україні - Коліївщина - спалахнув і провирував найбільше в цьому гордому козацькому краї.

Дехто вважав Черкаси "колискою козацтва". О.Яблонівський не згоджувався з цим. Під прикриттям "черкаського городка" козаки-промисловці могли тільки триматися в степу. Лише в цьому сенсі й можна, на його думку, назвати Черкаси "колискою козацтва". Справжньою колискою українського козацтва П.Г.Клепацький називає Черкаський повіт.

Проте ніхто з них не має рації. Утискувати первісне козацтво України в прокрислому ложі Черкащини не можна. Це соціальне явище виникло водночас на широкому терені - у верхів'ях Бугу, Собу, Синюхи, на Росі, Тясміні, по Трубежу, Сулі, Пелу... Козацькі осадні з'явилися на широкій смузі східного українського підкордоння від Дніпрянського Лівобережжя до Дністра.

Та й перша згадка про козацтво на Україні з'явилася в документі під 1589 р. у зв'язку з подією не на Черкащині, а на Поділлі. Тоді польський загін під проводом Я.Альбрехта міг успішно просуватися поліськими степами лише завдяки тому, що провідниками його були місцеві козаки-чудові знавці свого краю. Козаки ж Черкащини з'являються на історичній авансцені лише 1492 р., коли "кияни та черкасці" розгромили турецький корабель під Тягинєю, і князь Олександр наказав обшукати "козаків" і покарати винних.

Отже, ні Черкащина, ні тим більше Черкаси не були "колискою українського козацтва". Останнє виколисовувалося на довжелезній лісостеповій території України.